

FONS ELDERS: 'Ze springen van de ene religie in de andere'

Door:
Antoon Hurkmans

foto: Willem Diepraam

H.: In je eigen opstel „Filosofie als wetenschappelijke utopie” aan het begin van je boek staat het begrip zelfbevrijding centraal. Hoe beoordeel je vandaaruit het denken en doen in de studentenoppositie?

E.: Ik weet het niet... Het is de vraag of de studenten zelf wel willen wat ze zeggen te beogen. Democratisering vergroot de onzekerheid van de meeste studenten. Er ontstaat angst als er geen formele hiërarchie meer is, want die betekent in ieder geval houvast, hoe willekeurig ook.

H.: Hoe werk je zelf op de verschillende academies waar je les geeft?

E.: Daar heb je precies het zelfde. Ik laat ze volkomen vrij, maar dan worden ze bang. Ze krijgen van angst geen letter op papier, als ik ze vraag een opstel te schrijven. Misschien is 't de onzekerheid over de beoordeling. Maar toch... als ik zeg dat het me geen donder kan schelen en dat ze allemaal een voldoende van me kunnen krijgen, dan verandert er nog niet veel. Die afschuwelijke behoefte aan zekerheid!

De SVB is in Nijmegen ontstaan, aan de katholieke universiteit van Nijmegen zit het puik van de denkers in de studentenbeweging. Ik ben de laatste die er iets op zal aanmerken, maar het lijkt wel of het een secularisatie is van de oude binding aan de religie, geprojecteerd in het horizontale niveau. Ze springen van de ene religie in de andere.

H.: Ze kunnen zichzelf niet loslaten. Zie je hierin de oorzaak van een zekere monomanie in de herhaling van steeds hetzelfde, in de imitatie van oude gefixeerde denkmaaksels?

E.: Misschien. Het taalgebruik is erg abstract. Ze klampen zich vast aan een paar centrale begrippen vanwaaruit ze dan hun wensen projecteren. Er is weinig echte analyse van de werkelijkheid. Het is misschien wel een beetje een monomane constructie, ja. Het uitdenken van een nieuw organisatiepatroon lijkt wel een panacee voor alles. Maar fundamentele democratisering is geen kwaliteit op zich. Het kan daarna nog alle kanten uit. Vergroten van de vrijheidsmarge, ja, maar wat garandeert dan dat ze zich werkelijk zelf bepalen?

Alternatief taalgebruik

H.: Geef eens een schets van een alternatief taalgebruik.

E.: (denkt lang na) Wat ik ga zeggen klinkt denk ik erg schools. Maar we moeten ons gaan afvragen of het zin heeft om zinnen te hanteren als „de mens is verantwoordelijk” of vragen te stellen als „geloof jij in God?” Onze hele opvoeding is op de eerste plaats aanpassing aan het denken waaruit dit soort zinnen voortkomen. Op dit denken worden zaken als gehoorzaamheid, achting, loyaliteit en dergelijke gebaseerd. Dit moet doorbroken worden.

En het hele probleem is, dat wat dan tegenwoordig vaart onder de vlag van „engagement aan de samenleving” en „kritische doorlichting” of zoiets van die samenleving in feite meestal niets anders is dan de negatieve uitdrukking van dat denken. Zo wordt het niet doorbroken, eigenlijk alleen bevestigd.

H.: Heb jij een groot wantrouwen tegen taal?

E.: Nee, dat zou je niet kunnen zeggen. Het is misschien wel groeiend de laatste jaren. Maar taal is altijd nog een ongelooflijk goed middel om te checken wat er aan werkelijke overtuigingskracht schuil gaat. Zo kun je binnen de taal zien dat de poging om vervreemding op te heffen in termen die in feite die vervreemding in stand houden moet mislukken, erger nog, even gewelddadig is, want je stuurt mensen dan in een richting waarvan je het doel eigenlijk niet kent.

Model

H.: In je opstel „Filosofie als wetenschappelijke utopie” schets je een toekomstige samenleving die wel erg veel afwijkt van de huidige. Je wekt de indruk alsof je van een samenleving van overvloed en van een radicale toepassing op grote schaal van elektronische apparatuur automatisch een zelfbevrijding en een beter zelfbeleven van de mensen verwacht zonder deze verbinding, deze oorzakelijkheid te argumenteren. Is hier niet hetzelfde verwijt op jou van toepassing, dat je zelf de studenten maakte, nl. dat je grofweg wat wensen projecteert in het luchtledige?

E.: (geprikkel) De enige pretentie die ik had was een mogelijk model te schetsen. Je zult moeten toegeven dat het denkbaar is dat is het enige wat hier telt. De enige vraag die je hier mag stellen is of het model in zich consistent is. En die automatische zelfbevrijding... nee, dat heb ik niet beweerd, zeker niet bedoeld. Er is geen sprake van enige oorzakelijkheid.

H.: Is de term „samenleving van de overvloed” waarmee je werkt in je opstel, behalve 'n ellendig cliché, niet ook een gevaarlijk begrip, omdat het het feit verhult dat de mensen in hun behoeften zo gemanipuleerd worden dat ze in feite, psychologisch gesproken, steeds in een toestand van schaarste verkeren?

E.: Het is eigenlijk vies om van overvloed te spreken terwijl er in andere streken van de wereld... maar het is toch zo (begint een grafiek voor me te tekenen van het aantal arbeidsplaatsen en de stijging van de produktiviteit tussen '58 en '68) Dat het een cliché is interesseert me niets. Waarom zouden woorden niet even snel verbruikt mogen zijn als automobielen? Waar het om gaat is dat overvloed, echter overvloed pas een vrijwillige ascese mogelijk maakt.

H.: Dat hoeft niet meer te zijn dan een logische constatering.

E.: Nee, het is meer. Kijk, bij de hippies of hoe wij ze verder ook mogen noemen ontstaat groepsvorming, waar armoede in een nieuwe zin mogelijk is. Ze kunnen nieuwe waarden ontwikkelen.

Protest

H.: Maar wat is dat meer dan een protest tegen de manipulatie van onze behoeften?

E.: Dat is 't juist: het protest is daar, zou je kunnen zeggen, zo radikaal dat ze niet meer protesteren. Ja, de samenleving voelt zich geprovoceerd, denkt dat ze de zaak omver willen werpen. Het grootste protest gaat uit van degenen die niet meer protesteren.

De commune in Berlijn mislukt omdat die jongens een taak in de samenleving willen vervullen, ze willen gewoon te veel. Dan moet je met machtsmiddelen werken, met patronen analoog aan die van je tegenstanders. Dan ben je veel te kwetsbaar ook. En dan die dialektische analyse die ze van hun eigen beweging en hun functie in die samenleving maken: je kunt die jongens dan horen zeggen: kijk, die of die fase hebben wij een half jaar geleden al gehad. Verdomd, alsof het een autonoom proces is, dat zich volgens bepaalde wetten ontvouwt.

Ja, dat is het: wat wij willen uitleggen als protest is het in feite niet meer.

H.: Dat is erg mooi. Maar is het iets anders dan een periodiek terugkerende poging om de uitvreter-literatuur op z'n bestaanbaarheid te toetsen?

E.: Ik zou ze best willen aanvallen, maar ik heb er geen argumenten voor. Dat klinkt erg lullig, ik weet het. Maar als je niet gelooft in objectieve, universele normen dan kun je alleen maar tegen iemand zeggen dat hij zus of zo moet handelen als je kunt aantonen dat hij inconsistent, inconsequent is in de opvatting die hij over zijn eigen doen en laten heeft. En dat is bij echte drop-outs ten enenmale onmogelijk.

H.: Je kunt er dan misschien niets tegenin brengen, maar een dergelijke leefwijze blijft een marginale betekenis houden in het geheel van onze samenleving.

E.: Wat is marginaal? Zoiets zeg je alleen vanuit een superioriteitsgevoel. Waarom noemen we de upper-ten niet marginaal? Bovendien, ze zijn bekend en zo werken ze wel degelijk.

Taalmachine

H.: Bekend, ja, maar hoe? Ze gaan in hun publiciteitsfunctie door onze taalmachine heen.

E.: Wat is die taalmachine? (zijn zontje Adam Amos komt binnen, een van de kleinere profeten van de familie Elders). Die kinderen van me zijn helemaal gek van die TV-reclame, ze

Fons Elders is 35 jaar. Hij studeerde filosofie, geschiedenis en wijsgerige sociologie in Amsterdam en Leiden en studeerde ook nog een jaar aan de Sorbonne. Hij is docent aan de Filmacademie, de Academie voor Lichamelijke Opvoeding, de Rijksuniversiteit en de Haagse sociale academie. Hij publiceerde eind vorig jaar „Filosofie als science fiction”, debatten met Nederlandse filosofen, waarin ook opgenomen een eigen opstel: „Filosofie als wetenschappelijke utopie” en een enquête onder Nederlandse filosofiestudenten. Het boek is uitgegeven bij Polak en Van Gennep; er waren tot 1 januari ruim 2000 exemplaren verkocht.

spelen en lachen ermee. Ze gaan misschien door die taalmachine heen, maar ze manipuleren er ook weer mee. Je moet die gegevens transformeren, ze tot iets van je zelf maken, zoals we 't lawaai in onze wereld tot beaamde muziek omvormen en tot uiting maken van onze vitaliteit. We verwerken de informatiestroom veel te langzaam. Waar het om gaat is dat we in staat moeten zijn te switchen van psychologische naar sociologische naar filosofische categorieën, zonder de zelfstandigheid van al die dimensies aan te tasten. Logische noodzakelijkheid is erg beperkt, we kunnen en we moeten daarom werken aan een radicaal afbraakproces om ons vrij te maken van al datgene waarmee ze ons sinds onze geboorte hebben proberen vol te stouwen. Je kunt zo'n nulpunt bereiken, je moet jezelf op het spel kunnen zetten. Mensen die dat niet kunnen worden karikaturen. Dan krijg je linkse lieden die pretenderen te weten wat mensen gelukkig maakt, terwijl ze zelf niet in staat zijn om eens echt feest te vieren. Dat is eng.

H.: O.k. maar we zien op het ogenblik weinig van zo'n combinatie van, laten we zeggen, changer la vie en tuchtige analyse van machtsstructuren.

E.: Ja, maar je mag ze daarom nog niet tegenover elkaar stellen. Je moet het changer la vie doordringen naar de sociale machtsstructuren. Die lossen zich niet vanzelf op. Je kunt niet of alleen in machtsstermen denken of alleen in ethisch-psychologische categorieën, want dan krijg je blind activisme of het gewauwel waar dommees ons al eeuwen mee om de oren slaat.

Elders begint te vertellen hoe hij in een lezing in Straatsburg voor ernstig luisterende studenten eens heeft voorgesteld om met dertig auto's achter elkaar achteruit te gaan rijden door de stad met op ieders vooruit de mededeling voor de andere weggebruikers: „U rijdt achteruit”. Hij heeft het, alleen, eens uitgeprobeerd, 'n tijdlang achteruit door het stadsverkeer gereden met een behoorlijke snelheid. „Maar je krijgt er kramp van in je nek”.

Ook had hij voorgesteld om een groot bed in het centrum van de stad op te stellen, waar meisjes op het congres die nog maagdelijk en ongerept waren te initiëren in de geheimen en de geneugten van de sex, waarbij de burgers van Straatsburg, na betaling van hun spectateur-geld dan naar konden komen kijken. Het is er niet van gekomen, helaas.

„Maar het is toch te gek dat er meisjes op zo'n congres rondlopen die een politiek bewustzijn hebben waar je U tegen zegt, terwijl hun seksueel bewustzijn op een zeer laagpitjes staat. Van Wilhelm Reich kunnen we leren dat politiek en seksueel bewustzijn samen moeten gaan.

Nederlandse filosofie

H.: Ik wil tenslotte nog even de Nederlandse filosofie aan de orde stellen: die malaise, dat totale afwezig zijn van enig polemisch vuur ook in de filosofische discussie, waar ligt dat volgens jou aan.

E.: Het heeft ook te maken met ons culturele patroon. We hebben een weinig gewelddadige cultuur, geen grote tegenstellingen ook: er is geen echte aristocratie en eigenlijk ook geen echt proletariaat. Het is een cultuur van het midden, van de gezapigheid. Bovendien is er een toenemend verlies aan culturele identiteit t.o.v. het buitenland. Ik geloof overigens niet dat we dat alles moeten betreuren.

H.: Maar het is wel een van de redenen waarom kritische theorieën van de samenleving, die voornamelijk uit Duitsland en in mindere mate uit Amerika en Frankrijk komen hier een zeker karakter van Fremdkörper blijven behouden, terwijl we zelf weinig origineels te berde brengen. Dat is toch moeilijk positief te waarderen?

E.: Ja, er is veel informatie en weinig echte affiniteit op zo'n manier. Maar dat kan een gunstig uitgangspunt zijn. Wanneer we dit verlies van culturele identiteit beter hebben geëxpliciteerd en het verschil in culturele traditie duidelijker is geworden, moeten we als gekken gaan werken aan een nieuwe culturele identiteit die we kunnen opbouwen door werkelijk super-relativisten te worden. Ja, we moeten super-relativisten worden.